

Ο Τουρισμός ως Παράγοντας Προώθησης της Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Δ. ΛΑΓΟΣ*

1. Εισαγωγή

Έχει αποδειχθεί ότι ο τουρισμός κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, αποτελεί μοχλό ανάπτυξης για πολλές περιφέρειες των αναπτυσσόμενων κυρίως χωρών. Αυτό αποδίδεται στην ιδιαίτερη φύση του τουρισμού που έχει ως δραστηριότητα να αναπτύσσεται, κατά κύριο λόγο, σε περιφερειακό επίπεδο και στη δυναμική που διαθέτει να ενεργοποιεί την αναπτυξιακή διαδικασία, προκαλώντας θετικές οικονομικές επιπτώσεις στην παραγωγική βάση της περιφερειακής οικονομίας.

Η αποκεντρωμένη δομή του τουρισμού είναι ιδιαίτερα φανερή στην περίπτωση της Ελλάδας της οποίας η “πολυνησιακή” της μορφή, η γεωγραφική κατανομή των πολιτιστικών της πόρων και των φυσικών της στοιχείων σε ολόκληρο τον εθνικό χώρο αποτελούν την “πρώτη ύλη” της “τουριστικής βιομηχανίας”. Η δομή αυτή καθιστά τον τουρισμό μία κατεξοχήν οικονομική δραστηριότητα που συνδέεται άμεσα με την περιφερειακή ανάπτυξη.

Ένα σημαντικό ερώτημα που τίθεται είναι το εξής: *Ποία είναι τα πλεονεκτήματα που έχει ο τουρισμός σε σχέση με τις άλλες οικονομικές δραστηριότητες και του παρέχουν τη δυνατότητα να είναι ένας σημαντικός παράγοντας προώθησης της περιφερειακής ανάπτυξης και να χρησιμοποιείται σαν αντίδοτο στην υπανάπτυξη;*

Στη μελέτη αυτή επιχειρείται να δοθεί απάντηση στο παραπάνω κρίσιμο ερώτημα και να αξιολογηθεί η τουριστική δραστηριότητα ως παράγοντας προώθησης της περιφερειακής ανάπτυξης. Η απάντηση στο παραπάνω σύνθετο ερώτημα επιχειρείται να δοθεί μέσα από τις ακόλουθες θεματικές ενότητες, κάνοντας ειδικότερη αναφορά στον ελληνικό τουρισμό.

– τη θεώρηση των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων που έχει η ανά-

* Δημήτρης Λαγός, Δρ. Οικονομολόγος-Περιφερειολόγος και Πρόεδρος του Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων (ΣΕΠ).

- πτύξη της τουριστικής δραστηριότητας σε περιφερειακό επίπεδο,
- τη θεωρητική τεκμηρίωση των πλεονεκτημάτων που παρέχει ο τουρισμός στις περιφέρειες για την προώθησή του,
- τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να χρησιμοποιηθεί ο τουρισμός σαν αντίδοτο στην υπανάπτυξη και
- την εξαγωγή βασικών συμπερασμάτων που αποτελούν σημεία "αιχμής" επιστημονικού διαλόγου για την προώθηση του τουρισμού σε περιφερειακό επίπεδο.

2. Πλεονεκτήματα από την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας σε περιφερειακό επίπεδο.

Ο τουρισμός έχει έναν αριθμό από συγκριτικά πλεονεκτήματα τα οποία συμβάλλουν στη διαδικασία της τουριστικής ανάπτυξης σε περιφερειακό επίπεδο. Αυτό υποστηρίζεται από πολλούς ερευνητές (Peters 1969:10-11, De Cadet 1979: 339-347) Diamond 1977:539) οι οποίοι αποδέχονται το θετικό ρόλο που έχει η ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας στην προώθηση της αναπτυξιακής διαδικασίας και εκτιμούν ότι κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις μπορεί ν' αποτελέσει μια κατάλληλη στρατηγική για την οικονομική ανάπτυξη αναπτυσσόμενων περιοχών.

Τα κυριότερα πλεονεκτήματα που έχει η προώθηση της τουριστικής δραστηριότητας εντοπίζονται στα παρακάτω:

Ο τουρισμός έχει τη δυνατότητα να αποφέρει συναλλαγματικά έσοδα για την κάλυψη των εμπορικών ελλειμμάτων που δημιουργούνται από τη συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση για εισαγόμενα αγαθά. Ιδιαίτερα στη χώρα μας ο τουρισμός, αποτελεί σημαντική πλουτοπαραγωγική πηγή που συμβάλλει θετικά στην επίλυση του προβλήματος του Ισοζυγίου Εξωτερικών Πληρωμών αφού καλύπτει το 24,2% των συναλλαγματικών εισπράξεων (εκτός μεταβιβάσεων ΕΕ) και το ταξιδιωτικό συνάλλαγμα ως ποσοστό του ΑΕΠ για το 1996 ανέρχεται σε 3%¹. Επίσης, παράγει το 10% του ΑΕΠ της χώρας, δημιουργεί το 35% των αδήλων πόρων σε συνάλλαγμα και το 6,4% των επενδύσεων Παγίου Κεφαλαίου.

Αν συγκρίνουμε το λόγο των "ταξιδιωτικών εισπράξεων της Ελλάδας προς το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν", τόσο μ' αυτόν των τουριστικά αναπτυγμένων χωρών της Μεσογείου (Ισπανίας, Πορτογαλίας) όσο και με αυτόν του Βορρά (Αυστρίας, Ελβετίας), που είναι χώρες εξειδικευμένες στην προσφορά υπηρεσιών υψηλής ποιότητας, διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν περιθώρια αύξησής του. Αυτό θα επιτευχθεί, κυρίως, με την αύξηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας του ελληνικού τουρισμού μέσω της βελτίωσης της παραγωγικότητας και της ποιότητας των προσφερομένων υπηρεσιών

που αποτελούν βασική προϋπόθεση ανάπτυξης της τουριστικής δραστηριότητας.

Επίσης, ενδεικτική είναι και η εξέλιξη του δείκτη “Εισπράξεις Ταξιδιωτικού Συναλλάγματος ανά Αφικνούμενο Τουρίστα” για την Ελλάδα και τις κυριότερες τουριστικά ανταγωνιστικές χώρες (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Εξέλιξη του Δείκτη “Εισπράξεις Ταξιδιωτικού Συναλλάγματος ανά Αφικνούμενο Τουρίστα”.

	Ελλάδα	Ιταλία	Ισπανία	Πορτογαλία	Γαλλία	Τουρκία
1990	290,7	457,2	304,0	272,5	237,9	672,1
1991	320,9	464,4	324,9	280,3	253,7	510,4
1992	351,8	489,2	332,9	245,8	249,9	560,8
1993	354,8	606,3	353,4	352,7	281,6	684,8
1994	364,9	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
1995	406,6	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a

Στο σχετικό πίνακα 1 παρατηρούμε ότι η Ιταλία και Τουρκία εμφανίζουν εισπράξεις αρκετά υψηλότερες των άλλων χωρών.

Ο πίνακας 2 παρουσιάζει το δείκτη τουριστικού κορεσμού δηλ. τις “αφίξεις τουριστών ανά κάτοικο” απ’ όπου φαίνεται ότι η Ελλάδα πλησιάζει στα επίπεδα των αναπτυγμένων χωρών, καθώς ο σχετικός δείκτης είναι 0,922.

Πίνακας 2. Αφίξεις Τουριστών ανά Κάτοικο
(Δείκτης κορεσμού)
(έτος 1995)

	Ελλάδα	Ιταλία	Ισπανία	Πορτογαλία	Γαλλία	Τουρκία
Δείκτης	0,922	0,551	1,151	0,957	1,045	0,107

Ο τουρισμός επηρεάζει αποτελεσματικά και τον τομέα της απασχόλησης, καθ’ ότι δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας τόσο στους κλάδους που συνδέονται άμεσα με τον τουρισμό όσο και στους κλάδους που δραστηριοποιούνται για την αντιμετώπιση της πρόσθετης ζήτησης από τον τουρισμό. Επίσης, η τουριστική επιχειρηματική δραστηριότητα λόγω της ιδιαίτερης φύσης της και λόγω του ότι είναι εντάσεως εργασία έχει την ικανότητα, ν’ απαιτεί σχετικά μικρές, σε σύγκριση με άλλους τομείς, επενδύσεις και να προκαλεί άμεσα αποτελέσματα τόσο στην εργατική απασχόληση

όσο και σε κάθε επιχειρηματική δραστηριότητα, που συνδέεται με αυτήν. Μ' αυτόν τον τρόπο, ο τουρισμός μπορεί να συμβάλλει στη συγκράτηση του πληθυσμού της υπαίθρου, αμβλύνοντας το πρόβλημα της εσωτερικής μετανάστευσης και αστικοποίησης.²

Ο τουρισμός αυξάνει το εισόδημα της περιφέρειας και, μέσω αυτού, το εθνικό εισόδημα, με συνέπεια να συμβάλλει στην άμβλυνση των υφιστάμενων εισοδηματικών ανισοτήτων μεταξύ των κατοίκων του κέντρου και της περιφέρειας. Η μεγάλη βαρύτητα που έχει ο τουρισμός για την οικονομία μιας περιοχής δεν είναι εύκολο να αποτιμηθεί, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν κατάλληλα στατιστικά στοιχεία παροχής πληροφοριών και ότι δεν υπάρχει κανένα ειδικό εργαλείο ανάλυσης που να επιτρέπει την εξαγωγή ολοκληρωμένων αποτελεσμάτων (Βαρβαρέσος 1997:199). Επίσης, οι υπάρχουσες σχετικές δυσκολίες αναλυτικού υπολογισμού των επιδράσεων του τουρισμού επί των άλλων τομέων της οικονομίας είναι ένα ακόμα εμπόδιο, δεδομένου ότι ο τουρισμός δεν παρουσιάζεται ως αυτοτελής τομέας οικονομικής δραστηριότητας. Ο υπολογισμός της συνολικής επίδρασης του τουρισμού στο εθνικό εισόδημα είναι εφικτός μέσω του "πολλαπλασιαστή τουριστικού εισοδήματος". Πρόσφατες μελέτες εκτίμησαν ότι η τιμή του "πολλαπλασιαστή τουριστικού εισοδήματος" ανέρχεται σε 2,184 (Κουζέλης 1997:103) και σε 1,96 (Μυλωνάς 1995), ενώ παλαιότερες μελέτες εκτίμησαν την τιμή του πολλαπλασιαστή σε 3,2 (Παπαδόπουλος 1964:232), σε 1,35 (Suits 1965:118) και σε 4,0 (Frank E. Basil 1964:110) σε τοπικό επίπεδο (Κρήτη). Το μέγεθος του πολλαπλασιαστή τουριστικού εισοδήματος σε μια περιφέρεια δεν είναι εφικτό να εκτιμηθεί με ακρίβεια λόγω των σχετικών δυσκολιών που υπάρχουν. Όμως, εκτιμάται ότι είναι πιθανό να είναι μεγαλύτερος σε μια περιοχή / περιφέρεια παρά στο σύνολο της χώρας, αν στην περιοχή / περιφέρεια αυτή υπάρχουν μικρές διαρροές (leakages).

Ο τουρισμός, σε ορισμένες περιπτώσεις αυξάνει τη ζήτηση προϊόντων παραγωγής της περιφέρειας. Η αύξηση αυτή μπορεί να προέλθει από τη χρησιμοποίηση υλικών της περιφέρειας για την κατασκευή των διαφόρων τουριστικών έργων καθώς και από την παραγωγή και κατανάλωση εγχώριων προϊόντων από τους τουρίστες (π.χ. αγροτικά προϊόντα, είδη χειροτεχνίας και λαϊκής τέχνης). Το γεγονός αυτό, επιβάλλει την οργανική διασύνδεση της τουριστικής καταναλωτικής ζήτησης με την παραγωγή καταναλωτικών προϊόντων σε περιφερειακό επίπεδο που μεγιστοποιούν την εγχώρια προστιθέμενη αξία.³ Οι μέχρι σήμερα δημοσιευμένες επιστημονικές έρευνες έχουν δείξει ότι η ζήτηση των τουριστικών υπηρεσιών επηρεάζεται σημαντικά από την τιμή πωλήσεώς τους. Η τουριστική ζήτηση εκτιμάται σε -2 από τους O' Hagan-Harrison (1984), σε -0,86 από τους Crouch

and Shaw (1993), σε -2,61 από τους Syriopoulos and Sinclair (1993) και σε -1,0334 από τον Α. Κουζέλη (1997). Αυτό σημαίνει ότι η τουριστική ζήτηση είναι ευαίσθητη στις μεταβολές της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής και κατά συνέπεια το ελληνικό τουριστικό προϊόν για να είναι ανταγωνιστική και να συμβάλλει θετικά στο Ισοζύγιο Εξωτερικών Πληρωμών θα πρέπει να ακολουθηθεί μια *επιλεκτική συναλλαγματική πολιτική* προς τα νομίσματα των κυριότερων τουριστικά ανταγωνιστριών χωρών (Ιταλίας, Ισπανίας, Πορτογαλίας και Τουρκίας) που να παρέχει σχετική ευελιξία και να αποφέρει οφέλη τόσο για τον τουριστικό κλάδο όσο και για την εθνική οικονομία στο σύνολό της.⁴

Ο τουρισμός συμβάλλει στη δημιουργία εξωτερικών οικονομιών για τις υπόλοιπες οικονομικές δραστηριότητες της ίδιας της περιφέρειας ή ακόμη και των γειτονικών περιφερειών. Η συμπληρωματική φύση των τουριστικών προϊόντων είναι ένα χαρακτηριστικό της τουριστικής βιομηχανίας που επιδρά άμεσα στο τοπικό παραγωγικό σύστημα και διασυνδέει όλες τις παραγωγικές δραστηριότητες της περιφέρειας με τον τουρισμό για ικανοποίηση της τουριστικής ζήτησης. Η ως άνω διασύνδεση αναφέρεται σε δραστηριότητες παραγωγής αγαθών και παροχής υπηρεσιών που ανταποκρίνονται στην εγχώρια τουριστική κατανάλωση.

Ο τουρισμός, ανταγωνιζόμενος με άλλα προϊόντα που εξάγονται, προσθέτει μια ακόμη ποικιλία στην εξαγωγική βάση της περιφέρειας και, συνεπώς, τη βοηθά στη σταθεροποίηση της κερδοφορίας ξένου συναλλάγματος.

Οι τουριστικές επενδύσεις (ιδιωτικές ή δημόσιες) αποφέρουν στην περιφερειακή οικονομία πολλαπλά οικονομικά οφέλη (π.χ. αύξηση παραγωγής, απασχόλησης, εισοδήματος κλπ) και δημιουργούν θετικές οικονομικές επιπτώσεις σε όλο το φάσμα της περιφερειακής οικονομίας.

Οι επενδύσεις για τον τουρισμό διακρίνονται σε:

- Άμεσες παραγωγικές επενδύσεις (π.χ. μέσα τουριστικής διαμονής, εστιατόρια κλπ) για την κάλυψη βασικών τουριστικών αναγκών.
- Επενδύσεις για ψυχαγωγία και για τη βελτίωση της ποιότητας των προσφερομένων τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών.
- Επενδύσεις για έργα υποδομής (πχ. μαρίνες, δρόμοι, αεροδρόμια, λιμάνια, κλπ), προκειμένου να εξασφαλιστούν βασικές υπηρεσίες από τις οποίες εξαρτάται η συνέχιση της τουριστικής ανάπτυξης.

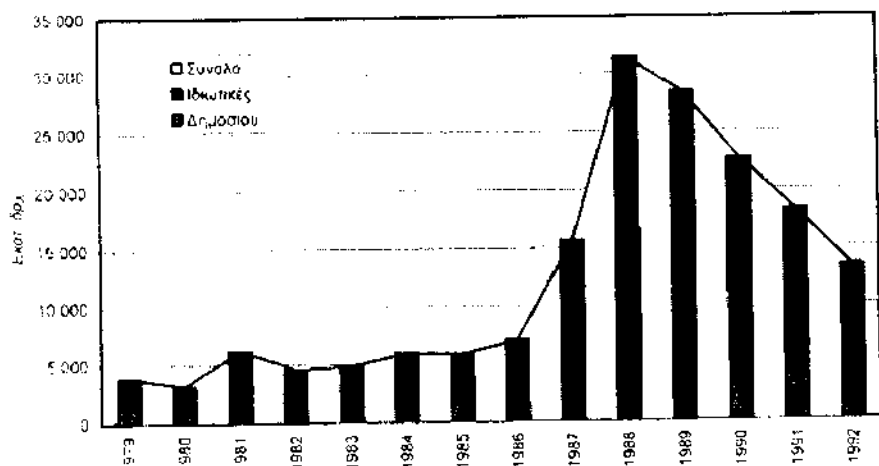
Από τις παραπάνω κατηγορίες των τουριστικών επενδύσεων, η δεύτερη και η τρίτη είναι δυνατόν να δημιουργήσουν ένα πλαίσιο υπηρεσιών και διευκολύνσεων που δύναται να ενθαρρύνει την εισροή νέων τουριστικών επι-

χειρηματικών δραστηριοτήτων στην περιοχή με αποτέλεσμα την αύξηση του εισοδήματος και της απασχόλησης, καθώς και την προώθηση της τουριστικής αναπτυξιακής διαδικασίας.

Από την εξέταση της πορείας των τουριστικών επενδύσεων στην Ελλάδα μπορούν να εξαχθούν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

Στη δεκαετία 1970-79 η ετήσια μείωση των τουριστικών επενδύσεων ήταν κατά μέσο όρο -4,8%. Από το έτος 1980 και μέχρι το 1985 παρατηρείται μια σταθεροποίηση των τουριστικών επενδύσεων. Τα έτη 1987 και 1988 παρατηρούμε μια αλματώδη αύξηση των επενδύσεων που οφείλεται κυρίως στην αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν μέσω των ευεργετικών διατάξεων των αναπτυξιακών νόμων. Από το 1989 και μετά παρατηρείται μια βαθμιαία πτωτική τάση των επενδύσεων. (Διάγραμμα 1).

Διάγραμμα 1. ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ, Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδας.

Η πτωτική τάση των επενδύσεων προέρχεται κυρίως από τις ιδιωτικές επενδύσεις. Αυτό αποδίδεται στη μεγάλη χρονική διάρκεια ζωής των τουριστικών εγκαταστάσεων.

Επίσης, παρατηρείται ότι η σχέση μεταξύ δημοσίων και ιδιωτικών επενδύσεων συνεχώς διευρύνεται, γεγονός που δείχνει την ανεπάρκεια της τουριστικής πολιτικής στον τομέα των επενδύσεων.

Επίσης, ένα άλλο πλεονέκτημα που προέρχεται από τα μακροχρόνια αποτελέσματα της τουριστικής ανάπτυξης είναι η δημιουργία σημαντικών θετικών οικονομικών επιπτώσεων. Το μέγεθος των τουριστικών ωφελειών που προέρχεται από την αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων που παρέχει ο

τουρισμός εξαρτάται από ένα πλήθος παραγόντων και από τις ειδικότερες συνθήκες που επικρατούν σε κάθε τουριστική περιφέρεια. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται η φύση και το μέγεθος της τουριστικής κατανάλωσης (Ζαχαράτος 1986), το τουριστικό καταναλωτικό πρότυπο, το υφιστάμενο επίπεδο τουριστικής απασχόλησης κλπ.

Τα σπουδαιότερα οικονομικά αποτελέσματα προκύπτουν από την τουριστική δαπάνη (καταναλωτική και επενδυτική) η οποία μέσω του τουριστικού πολλαπλασιασμού μπορεί να παίξει ένα σπουδαίο ρόλο στην προώθηση της περιφερειακής οικονομίας. Η τουριστική δαπάνη συντελεί στην αύξηση του εισοδήματος, στη δημιουργία ή προστασία της απασχόλησης, δεδομένου ότι ο τουρισμός είναι "εντάσεως εργασία", καθώς επίσης, συντελεί στην αύξηση των δημοσίων εσόδων, στην αύξηση της τοπικής παραγωγής, στην αύξηση του συναλλάγματος και στη δημιουργία κερδών σε όλους τους εμπλεκόμενους επιχειρηματικούς φορείς.

3. Μειονεκτήματα από την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας σε περιφερειακό επίπεδο.

Πέρα από τα παραπάνω πλεονεκτήματα που συμβάλλουν θετικά στην προώθηση της περιφερειακής τουριστικής ανάπτυξης, υπάρχουν και ορισμένοι άλλοι παράγοντες που προκαλούν αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη του τουρισμού. Οι ερευνητές που εκφράζουν επιφυλάξεις σχετικά με τα οικονομικά οφέλη από την ανάπτυξη του τουρισμού είναι οι Young (1973) και Turner and Ash (1975) οι οποίοι επικεντρώνουν την κριτική τους στις αρνητικές επιδράσεις που προκαλεί η τουριστική δραστηριότητα στην παραγωγική βάση και στην οικονομική δομή της περιφέρειας.

Τα κυριότερα μειονεκτήματα που έχει η προώθηση της τουριστικής δραστηριότητας είναι τα εξής:

Η υπερβολική ανάπτυξη του τουρισμού σε μία περιφέρεια μπορεί να δημιουργήσει στενότητα σε ορισμένους συντελεστές παραγωγής και αυτή να αποβεί σε βάρος των λοιπών δραστηριοτήτων της περιφέρειας. Για παράδειγμα, μπορεί να συντελέσει στην εγκατάλειψη των γεωργικών ασχολιών και στην άνοδο, σε αστρονομικά ύψη, των τιμών γης, (Τσάρας 1991:40).

Η ανάπτυξη του τουρισμού μπορεί να συντελέσει στην αύξηση της κατανάλωσης εισαγόμενων προϊόντων και όχι στην αύξηση της κατανάλωσης των προϊόντων, που παράγονται στην περιφέρεια. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα αρνητικές οικονομικές επιπτώσεις στην παραγωγική δομή της περιφέρειας.

Η ανάπτυξη του τουρισμού και ειδικά του μαζικού τουρισμού και των μεγάλων ξενοδοχειακών συγκροτημάτων και έργων υποδομής μπορεί να

αλλοιώσει το φυσικό περιβάλλον της περιφέρειας και κατά συνέπεια να καταστρέψει τον παράγοντα προσέλκυσης του μεγαλύτερου μέρους των τουριστών.

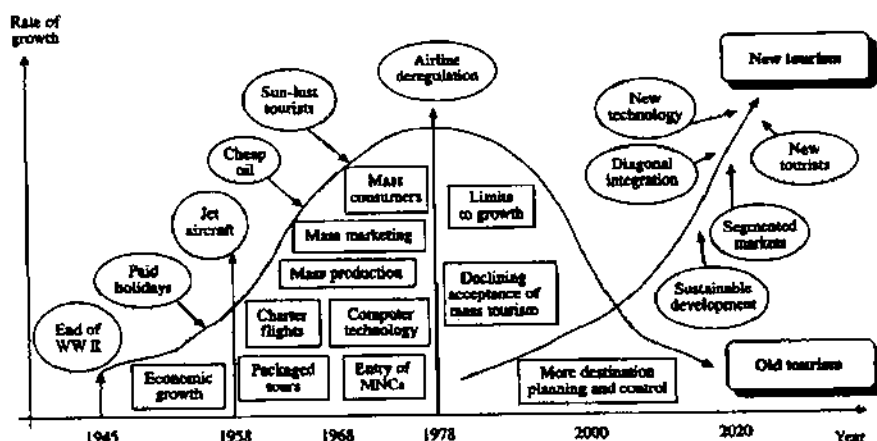
Τέλος, η καθημερινή επαφή με τους ξένους επισκέπτες, μπορεί να δημιουργήσει πνεύμα αμφισβήτησης των παραδοσιακών αξιών και να αποτελέσει ένα επιπρόσθετο παράγοντα για την εγκατάλειψη της γεωργίας από τους νέους.

Τα παραπάνω μειονεκτήματα αποτελούν την αρνητική πλευρά της περιφερειακής τουριστικής ανάπτυξης και είναι γνωστά στους επιχειρηματικούς φορείς οι οποίοι τα θεωρούν ως αναγκαίο κακό της αναπτυξιακής διαδικασίας γι αυτό και καταβάλουν προσπάθειες για ελάττωση των αρνητικών επιδράσεων τους και για αύξηση των θετικών (Loukissas 1977:3-6).

Η κρίση της δεκαετίας του 1970 αμφισβήτησε το κυρίαρχο μεταπολεμικό πρότυπο ανάπτυξης που στηριζόταν στο μαζικό οργανωμένο τουρισμό και το οποίο έχει προκαλέσει σε πολλές περιφέρειες των αναπτυσσόμενων χωρών, οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά προβλήματα¹. Τη θέση του, άρχισε να διαδέχεται ένα άλλο πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης που στηρίζεται στις ειδικές μορφές τουρισμού (Weiler and Hall 1992) οι οποίες αναπτύσσονται συστηματικά τα τελευταία χρόνια και συνθέτουν τη δομή του νέου προτύπου τουριστικής ανάπτυξης.

Το διάγραμμα 2 εμφανίζει τον κύκλο ζωής του μεταπολεμικού προτύπου τουριστικής ανάπτυξης σε σχέση με τους παράγοντες που το επηρεάζουν και τη φθίνουσα πορεία του. Επιπλέον, το διάγραμμα εμφανίζει το ανερχόμενο τουριστικό πρότυπο, σε σχέση με τους σύγχρονους παράγοντες (εξάντληση και κατανομή των φυσικών πόρων, ανταγωνιστικότητα, παγκοσμιο-

Διάγραμμα 2

Source: Woodcock and France (1994).

ποίηση και ανθρώπινη ασφάλεια) που το επηρεάζουν και το προσδιορίζουν. Το πρότυπο αυτό, στηρίζεται κυρίως στην ανάπτυξη ειδικών μορφών τουρισμού και στην αειφόρο τουριστική ανάπτυξη που σέβεται το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον και εξυπηρετεί τους στόχους της ανταγωνιστικότητας και της ποιότητας, τις νέες τεχνολογίες, τις διαγώνιες ολοκληρώσεις, την υπερτιμηματοποίηση της τουριστικής ζήτησης και τη νέα αντίληψη για διακοπές.

4. Θεωρητική τεκμηρίωση των πλεονεκτημάτων της τουριστικής ανάπτυξης.

Θεωρητικά, ο τουρισμός προσφέρει στις αναπτυσσόμενες περιφέρειες μια σημαντική δυνατότητα για οικονομική ανάπτυξη. Ο βαθμός στον οποίο ο τουρισμός είναι ένα μέσο για ανάπτυξη εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά κάθε περιφέρειας και από τη ρεαλιστικότητα των στόχων της τουριστικής πολιτικής.

Θεωρητικά, η δικαιολογητική βάση των πλεονεκτημάτων που έχει ο τουρισμός, στηρίζεται στη νεοκλασική οικονομική θεωρία του συγκριτικού κόστους.

Σύμφωνα με την παραπάνω θεωρία, ο διεθνής τουρισμός θεωρείται ότι είναι ενσωματωμένος στο παγκόσμιο σύστημα καταμερισμού της εργασίας μεταξύ περισσότερο και λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, δηλ. χωρών που παράγουν υψηλούς κόστους βιομηχανικά αγαθά και χωρών που η κοινωνία τους είναι προσανατολισμένη στην παραγωγή πρώτων υλών και όπου οι φυσικοί πόροι προσφέρονται για την ανάπτυξη του τουρισμού. Έτσι, σε συνθήκες ελεύθερου εμπορίου και πάνω στην αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος, οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες του κόσμου, που είναι κατά κανόνα και οι χώρες προορισμού των τουριστικών ρευμάτων, οδηγούνται στην εξειδίκευση της παραγωγής τουριστικών προϊόντων ή υπηρεσιών που έχουν χαμηλότερο σχετικό κόστος και, κατά συνέπεια, απόλυτο πλεονέκτημα στην εμπορία τους έναντι των υπολοίπων αναπτυγμένων χωρών.

Στα πλαίσια της οικονομικής αυτής προσέγγισης οι διαφορές στο κόστος παραγωγής ανάμεσα στις συναλλασσόμενες χώρες δημιουργεί τις προϋποθέσεις για αξιοποίηση του συγκριτικού πλεονεκτήματος στον τουρισμό των χωρών εκείνων που διαθέτουν το πλεονέκτημα του τουρισμού έναντι των άλλων χωρών που δε διαθέτουν τέτοιο πλεονέκτημα.

Η ως άνω εξειδίκευση θα οδηγήσει μακροχρόνια τις χώρες / περιφέρειες που έχουν το συγκριτικό πλεονέκτημα στον τουρισμό στην άριστη, ή σχεδόν άριστη, κατανομή των εθνικών / περιφερειακών πόρων, με αποτέλεσμα να έχουν θετικές οικονομικές επιπτώσεις σ' όλα τα μεγέθη της οικονομίας τους (π.χ. παραγωγική διάρθρωση, απασχόληση, διανομή του εισοδήματος, αύξηση της οικονομικής ευημερίας).

Βέβαια, στην παραπάνω θεωρητική άποψη του συγκριτικού πλεονεκτήματος προβάλλονται *θεωρητικές ενστάσεις*, ειδικότερα στην περίπτωση μιας μικρής και αναπτυσσόμενης χώρας / περιοχής. Οι θεωρητικές ενστάσεις υποστηρίζονται από τους Myrdal (1957) με τη *θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας*, Peggoux (1955) με τη *θεωρία των πόλων ανάπτυξης* και, εμμέσως, με τη *θεωρία της άνωσης ανταλλαγής* του Εμμανουήλ (1980).

Σε σχέση με την παραπάνω θεωρητική τεκμηρίωση των πλεονεκτημάτων της τουριστικής ανάπτυξης, η νέα εποχή που ανοίγεται για τον παγκόσμιο τουρισμό χαρακτηρίζεται από την υπερτμηματοποίηση (supersegmentation) της τουριστικής ζήτησης, την ανάγκη για μεγαλύτερη ευελιξία στην τουριστική προσφορά και την επίτευξη κερδοφορίας στις τουριστικές επιχειρήσεις μέσω των διαγωνίων ολοκληρώσεων (diagonal integration) των οικονομιών των συνακόλουθων συστημάτων (subsequent system economies), και των ολοκληρωμένων αξιών (integrated values), αντί των οικονομιών κλίμακας (economies of scale) που μέχρι σήμερα επιδιώκεται, (Fayos Sola 1996: 406) .

Μπροστά στις νέες εξελίξεις που συντελούνται στην παγκόσμια τουριστική αγορά, η περιφερειακή στρατηγική τουριστικής ανάπτυξης εκσυγχρονίζεται με νέα σχεδιαστικά και διαχειριστικά εργαλεία για να ανταποκριθεί περισσότερο στη σύγχρονη κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα.

Η ως άνω σύγχρονη τάση τουριστικής ανάπτυξης είναι η απαρχή αναζήτησης μιας νέας φιλοσοφικής θεώρησης που κινητοποιεί τους αναπτυξιολόγους στη δημιουργία του νέου πλαισίου στρατηγικής και πολιτικής που θα επιτρέπει αρμονική συμβίωση με το περιβάλλον και θα διασφαλίζει μακροχρόνια σταθερή ανάπτυξη.

Για την επίδραση του τουρισμού στην περιφερειακή ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών υπάρχουν δύο αντιφατικές θεωρήσεις (Λαγός 1996 β: 111-116).

Η πρώτη θεώρηση οικοδομείται στην προσέγγιση του τουρισμού από τη σκοπιά του Ισοζυγίου Πληρωμών. Είναι η *συναλλαγματοκεντρική θεώρηση του τουρισμού*. Η θεώρηση αυτή έχει, ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση ενός προτύπου τουριστικής ανάπτυξης και πολιτικής που εκφράζει την αποδοχή του εξαρτημένου τρόπου ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Η ανάπτυξη του τουρισμού μπορεί να προκαλέσει αρνητικές συνέπειες στην περιφερειακή οικονομία μόνο όταν υπάρχει ασθενική παραγωγική και τεχνολογική βάση στον τομέα της βιομηχανίας και στην αγροτική οικονομία που έχει ως αποτέλεσμα την αποδοχή ενός προτύπου εξάρτησης που αναπαραγάγει στο επίπεδο των εξωτερικών συναλλαγών τα ελλείμματα του εμπορικού ισοζυγίου. Στα πλαίσια

αυτής της θεώρησης ο τουρισμός παίζει το ρόλο του "εξισορροποιητή" της εξαρτημένης "ελλειμματικής" ανάπτυξης.

Η δεύτερη θεώρηση οικοδομείται στην αναπτυξιακή προσέγγιση που δεν αντιμετωπίζει τον τουρισμό ως μια ξεχωριστή οικονομική δραστηριότητα, αλλά τον εντάσσει και τον εξετάζει στα πλαίσια της γενικότερης οικονομίας της χώρας. Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στις παραδοσιακές οικονομικές θεωρίες της "ισόρροπης" και "μη ισόρροπης" ανάπτυξης που με τις ανάλογες στρατηγικές που η κάθε μία αναπτύσσει μπορούν να μεγιστοποιήσουν τις οικονομικές επιπτώσεις σε μια περιφέρεια (Mill and Morrison 1985:235)

5. Προϋποθέσεις περιφερειακής τουριστικής ανάπτυξης

Ο τουρισμός ως σύγχρονη κοινωνικοοικονομική δραστηριότητα συγκροτεί τη μεταβιομηχανική κοινωνία της αναφυχής και εκτιμάται ότι μπορεί να αποτελέσει την "ατμομηχανή" της ανάπτυξης και συνεπώς να χρησιμοποιηθεί ως οργανικό στοιχείο για τον προγραμματισμό της περιφερειακής τουριστικής ανάπτυξης. Η δυνατότητα αυτή τον καθιστά βασικό παράγοντα ανάπτυξης των αναπτυσσόμενων, κυρίως, περιφερειών που διαθέτουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις και κατά συνέπεια έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα στην προώθηση της τουριστικής δραστηριότητας.

Προς τούτο, απαιτείται οι τουριστικά αναπτυσσόμενες περιφέρειες που υποδέχονται τα τουριστικά ρεύματα, να διαθέτουν τις κατωτέρω προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του τουρισμού.

- α. Φυσικές-κλιματολογικές.
- β. Γεωγραφικές.
- γ. Προσπελάσεως.
- δ. Οικονομικές.
- ε. Διαβιώσεως.
- στ. Πολιτιστικές.

Οι παραπάνω προϋποθέσεις αποτελούν τη βάση της περιφερειακής οικονομίας πάνω στην οποία θα στηριχθεί η όλη προσπάθεια ανάπτυξης της τουριστικής δραστηριότητας.

Για να διασφαλιστεί, περαιτέρω, η σταθερότητα της περιφερειακής τουριστικής ανάπτυξης είναι αναγκαίο να συνυπάρχουν και τα παρακάτω στοιχεία (Alexandakis 1975:58-62, Τσάρτας 1989:64):

- α. Πολλές και μικρές επιχειρήσεις υπό τοπικό έλεγχο.
- β. Μη υπερειδίκευση που δημιουργεί προβλήματα στους άλλους τομείς της οικονομίας.
- γ. Προστασία του περιβάλλοντος.
- δ. Εξασφάλιση σταθερής ζήτησης.
- ε. Κατάλληλη κρατική τουριστική πολιτική.

Τα ανωτέρω παρέχουν τη δυνατότητα για μια ασφαλή τουριστική οικονομική ανάπτυξη που συμβάλλει στη γενικότερη ανάπτυξη της περιφέρειας. Η ανάπτυξη αυτή επιτυγχάνεται με την κινητοποίηση όλων των παραγωγικών συντελεστών της τουριστικά αναπτυσσόμενης περιφέρειας, οι οποίοι μεταβάλλουν σταθερά την οικονομική δομή της και την κοινωνικοπολιτιστική διάρθρωση του ιστού της. Περαιτέρω, απαιτείται η συγκρότηση μιας αποτελεσματικής επιλεκτικής (Selective Protection) τουριστικής πολιτικής και μιας περιφερειακής στρατηγικής τουριστικής ανάπτυξης που θα ενισχύει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της περιφέρειας για την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητάς της.

Οι παραπάνω προϋποθέσεις για να έχουν λειτουργικό χαρακτήρα πρέπει να ενταχθούν στη λογική της αειφόρου ανάπτυξης του νέου αυτού προτύπου περιφερειακής τουριστικής ανάπτυξης (Komilis 1994), που άρχισε διεθνώς να αναδύεται τα τελευταία χρόνια και στηρίζεται στις ειδικές μορφές τουρισμού και είναι ο αντίποδας του οργανωμένου μαζικού τουρισμού.

Η ανάπτυξη των νέων μορφών τουρισμού, σαφώς διαφοροποιημένων από τον οργανωμένο μαζικό τουρισμό της μεταπολεμικής περιόδου είναι η αναδυόμενη τάση του 21ου αιώνα. Η τάση αυτή είναι το αποτέλεσμα σημαντικών αλλαγών στη διεθνή τουριστική δραστηριότητα που δημιουργήσαν την ανάγκη ενός νέου προτύπου τουριστικής ανάπτυξης που στηρίζεται στις αρχές της αειφορίας, στις νέες καταναλωτικές προτιμήσεις των τουριστών, αλλά και στην προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος πάνω στο οποίο στηρίζεται το υπόβαθρο της αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης.

Τέλος, ο σωστός προγραμματισμός της τουριστικής ανάπτυξης είναι μια ακόμη απαραίτητη προϋπόθεση γιατί συμβάλλει στην αύξηση των ωφελειών που προκύπτουν από τα πλεονεκτήματα του τουρισμού και περιορίζει τις αρνητικές επιπτώσεις των μειονεκτημάτων του (Ηγουμενάκης 1992:312).

Η Ελλάδα, διαθέτει πολλές από τις παραπάνω προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του τουρισμού σε περιφερειακό επίπεδο, δεδομένου ότι εμφανίζει αποκεντρωμένη τουριστική δομή. Τα μεγαλύτερα τουριστικά κέντρα της χώρας που συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο πλήθος τουριστών βρίσκονται στην περιφέρεια, (νησιωτική και ηπειρωτική), τα οποία συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον της τουριστικής πελατείας. Οι τουριστικά ενεργοποιημένες περιφέρειες της χώρας μας, υποδέχονται 10 εκατ. περίπου τουρίστες κάθε έτος, που εκ των πραγμάτων, δημιουργούν μια επιπρόσθετη ενεργό ζήτηση (καταναλωτική και επενδυτική), η οποία προκαλεί πολλαπλά οικονομικά αποτελέσματα στην παραγωγική βάση της περιφερειακής μας οικονομίας.

6. Συμπεράσματα

Από την παραπάνω ανασκόπηση των πλεονεκτημάτων, των μειονεκτημάτων και των προϋποθέσεων της τουριστικής ανάπτυξης υπό το πρίσμα των νέων εξελίξεων που συντελούνται στην παγκόσμια τουριστική αγορά, προκύπτει ένα πλέγμα συμπερασμάτων που αποτελούν “κομβικά σημεία” επιστημονικού διαλόγου για τον εντοπισμό των παραγόντων που θα καθορίσουν τις δυνατότητες και τις προοπτικές της περιφερειακής τουριστικής ανάπτυξης.

Τα συμπεράσματα αυτά επικεντρώνονται στα εξής σημεία:

- Η “τουριστική βιομηχανία” είναι ένας “τομέας” που απευθύνεται σε τελική ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών. Αυτό από οικονομικής άποψης σημαίνει χαμηλή προστιθέμενη αξία ανά μονάδα τουριστικής επένδυσης και περιορισμένο ποσοστό πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων στην περιφερειακή και εθνική οικονομία. Γι’ αυτό και η ανάπτυξη του τουρισμού δε σημαίνει και αυτόματη ανάπτυξη μιας περιοχής ή χώρας.
- Η εκτίμηση των αποτελεσμάτων της τουριστικής ανάπτυξης πρέπει να συνυπολογίζει και το κόστος παρουσίας των ξένων τουριστών. Η υψηλού κόστους υποδομή (αεροδρόμια, δρόμοι, λιμάνια, ξενοδοχεία κ.λπ.) προοριζόμενη για τουρισμό υψηλής εισοδηματικής στάθμης, έχει χαμηλό ποσοστό κοινωνικής απόσβεσης.
- Η εξάρτηση της περιφερειακής ανάπτυξης από ένα τομέα οικονομικής δραστηριότητας που εξαρτάται αποκλειστικά από τη διεθνή κοινωνικοοικονομική συγκυρία, δεσμεύει όχι μόνο πολύτιμο ανθρώπινο δυναμικό και οικονομικούς πόρους, αλλά και παραβλέπει ευκαιρίες ανάπτυξης σ’ άλλους λιγότερο ευάλωτους τομείς, γεγονός που μακροπρόθεσμα θα προκαλέσει αρνητικές επιπτώσεις στην περιφέρεια.
- Η κατανομή της τουριστικής ανάπτυξης από τη φύση της είναι άνιση, πολιτική και συγκεντρώνεται στις λιγότερο αστικές περιοχές. Ο Peters (1969: 11) σημειώνει ότι ο τουρισμός, από τη φύση του, τείνει να κατανέμει την ανάπτυξη μακριά από τα βιομηχανικά κέντρα και προς εκείνες τις περιοχές της χώρας οι οποίες δεν έχουν αναπτυχθεί.
- Η λειτουργία του τουριστικού σε σχέση με τον αγροτικό τομέα είναι, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, σχέση ανταγωνιστική που οδηγεί στο μαρασμό της γεωργίας ή, στην καλύτερη περίπτωση, στη μείωση του ρόλου της (Τσάρτας 1991: 59-60). Ένα άλλο χαρακτηριστικό του τουριστικού φαινομένου είναι ότι κατά τα στάδια ανάπτυξής του, δημιουργούνται όλες οι προϋποθέσεις στον αγροτικό πληθυσμό της περιοχής να στραφεί στην πολυδραστηριότητα και, πολύ συχνά, να εγκαταλείψει τη γεωργία.
- Ο τουρισμός μπορεί να αποδειχθεί ωφέλιμος ή καταστρεπτικός για

μια περιοχή ανάλογα με τη διαφοροποίηση της δομής της, το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά της τουριστικής κίνησης σε σύγκριση με τον τοπικό πληθυσμό και τον τύπο των τουριστικών εγκαταστάσεων (Λουκίσσας 1981).

- Η *τουριστική αστικοποίηση* (Tourism Urbanization) είναι μια νέα χωρική μορφή, η οποία προκαλεί μια γρήγορη αστική ανάπτυξη που σχετίζεται με ένα πολύπλοκο παραγωγικό σύστημα. Πολλές φορές οι τουριστικά αναπτυσσόμενες περιοχές γίνονται αστικά καταναλωτικά κέντρα (τουριστικές πόλεις) που έχουν μεγαλύτερους ρυθμούς αύξησης πληθυσμού και εργατικών χεριών σε σχέση με άλλες περιοχές της χώρας. Η χωρική αυτή μορφή στηρίζεται στην κατανάλωση της ψυχαγωγίας (Consumption of Pleasure), (P.Mullins 1991).
- Η ανάπτυξη του τουρισμού επιβάλλεται να προωθείται ταυτόχρονα με αυτήν των άλλων παραγωγικών κλάδων της οικονομίας, για να είναι ισορροπη και αρμονική και να συμβάλλει θετικά, με το σύνολο των άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων, στη συνολική ανάπτυξη της περιφέρειας. Όταν ο τουρισμός σε μια περιοχή αναπτύσσεται μονόπλευρα τότε βραχυχρόνια, λύνονται προσωρινά ορισμένα πιεστικά προβλήματα περιφερειακής οικονομίας, όμως οι μακροχρόνιες επιδράσεις του τουρισμού στην περιφερειακή οικονομία μπορεί να είναι αρνητικές, επειδή αποδυναμώνει τους άλλους παραγωγικούς κλάδους (κυρίως γεωργία, βιομηχανία) και, βαθμιαία, μεταβάλλει την περιφερειακή οικονομία σε οικονομία υπηρεσιών. Για να είναι θετική η συμβολή του τουρισμού στην περιφερειακή οικονομική ανάπτυξη θα πρέπει η ανάπτυξή του να είναι προγραμματισμένη και ελεγχόμενη.
- Ο τουρισμός είναι ένα αναγκαίο ή και μοναδικό μέσο για την ανάπτυξη περιοχών που είναι ιδιαίτερα προικισμένες σε φυσικές ομορφιές και με ιστορικές πολιτιστικές παραδόσεις, αλλά έχουν περιορισμένες δυνατότητες άλλων μορφών ανάπτυξης. Στις περιπτώσεις αυτές ο τουρισμός είναι ένας σχετικά εύκολος δρόμος ανάπτυξης, δεν απαιτεί μεγάλες επενδύσεις και μπορεί εύκολα να προωθηθεί. Όμως, η ανέλεγκτη ανάπτυξή του μπορεί να προκαλέσει δυσμενείς επιδράσεις στο περιβάλλον και στην κοινωνική και οικονομική δομή της περιφέρειας.
- Ο τουρισμός μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα και αιτία μέσα στη διαδικασία εξάρτησης. Η τουριστική ανάπτυξη εντάσσεται στα πλαίσια του τύπου ειδίκευσης, που επιβάλλει ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας μέσω των μηχανισμών της αγοράς. Ο τύπος αυτός ειδίκευσης εκφράζεται με συγκεκριμένο τρόπο κατανομής επαγγελματικών καθηκόντων. Έτσι, καθήκοντα που απαιτούν υψηλότερο βαθμό δεξιοτε-

χνίας και κεφαλαιοποίησης διαφυλάσσονται για τις μητροπολιτικές χώρες, ενώ αντίθετα καθήκοντα που απαιτούν χαμηλότερο βαθμό δεξιωτεχνίας ή που εξαρτώνται από την ύπαρξη φυσικών πόρων (π.χ. κλίμα για την ανάπτυξη τουρισμού) προορίζονται για τις εξαρτημένες χώρες. Ακόμα, ο τουρισμός αποτελεί αιτία αύξησης του βαθμού εξάρτησης, τόσο άμεσα, λόγω των επιπτώσεων που έχουν στο Ισοζύγιο Εξωτερικών Πληρωμών οι εισαγωγές για την εξυπηρέτηση της ίδιας της τουριστικής παραγωγικής δραστηριότητας, όσο και έμμεσα λόγω της δημιουργούμενης εξάρτησης της αναπτυξιακής διαδικασίας από τα έσοδα ενός ουσιαστικά αστάθμητου παράγοντα, ιδιαίτερα ευαίσθητου στις πολιτικές μεταβολές (Φωτόπουλος 1985: 312-313).

- Η εξάρτηση από τα διεθνή μητροπολιτικά κέντρα προέλευσης του τουρισμού μειώνει τους βαθμούς ελευθερίας στην άσκηση μιας αποτελεσματικής τουριστικής περιφερειακής οικονομικής πολιτικής, που επιβάλλει η τουριστική ανάπτυξη μιας περιοχής και τροφοδοτεί την υπανάπτυξη. Σημαντικές εργασίες (Εμμανουήλ 1980, Baran 1957, Amin 1976, Frank 1973), τα τελευταία χρόνια, έδειξαν ότι η υπανάπτυξη είναι αποτέλεσμα της εξάρτησης.
- Ο τουρισμός είναι ένα ιδιαίτερο είδος εξαγωγικής βιομηχανίας, γιατί εξάγει προϊόντα και υπηρεσίες που δεν μπορούν να εξαχθούν με τη συνηθισμένη διαδικασία του διεθνούς εμπορίου. Η ανάπτυξη του τουρισμού αυξάνει τις εξαγωγές και επιδρά ευνοϊκά στο ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών της τουριστικής χώρας / περιοχής. Για πολλές οικονομίες περιφερειών η ανάπτυξη του τουρισμού αποτελεί την "ατμομηχανή" της αναπτυξιακής διαδικασίας δεδομένου ότι ωθεί άλλους τομείς οικονομικής δραστηριότητας (γεωργία, βιομηχανία, βιοτεχνία, εμπόριο) σε αναπτυξιακή τροχιά με τη δημιουργία εξωτερικών οικονομιών. Βέβαια, αυτό δεν είναι πάντα απόλυτο, γιατί υπάρχουν περιπτώσεις όπου οικονομίες περιφερειών δραστηριότητας, που είχε ως αποτέλεσμα να διαλύσουν τον παραγωγικό ιστό τουριστικά αναπτυσσομένων οδηγήθηκαν σε "μονοκαλλιέργεια" της τουριστικής δραστηριότητας (κυρίως της οικονομίας τους με την εγκατάλειψη βασικών κλάδων οικονομικής γεωργοκτηνοτροφία και βιομηχανία) και τη στροφή στον τουρισμό που προσφέρει μεγάλους μισθούς και καλύτερες συνθήκες απασχόλησης.
- Στην πορεία ανάπτυξης μιας περιοχής με "τουριστική οικονομία" και προκειμένου να πλησιάσει η υπόψην περιοχή τις πλούσιες οικονομικά περιοχές πρέπει να θέσει ένα όριο στην αυξανόμενη επέκταση του τουρισμού, για να μη διαταραχθεί η ισορροπία των συνθετικών του στοιχείων σε σχέση με τον άνθρωπο και το περιβάλλον του. Με αυτό

τον τρόπο μπορούν να προσδιοριστούν τα όρια αντοχής της τουριστικής ανάπτυξης του χώρου που προσδιορίζουν τη φέρουσα ικανότητα κάθε τουριστικής περιοχής και αποτελούν τον καταλύτη διαμόρφωσης αρμονικών σχέσεων τουρισμού και περιβάλλοντος (Κοκκώσης-Παυταρίδης 1995). Μόνο τότε, η τουριστική δραστηριότητα μπορεί να ενταχθεί στη γενικότερη αναπτυξιακή διαδικασία της οικονομίας της περιφέρειας, όπου προγραμματισμένα, ισόρροπα, αρμονικά και σύμμετρα θα συμβάλλει στη συνολική ανάπτυξη της περιοχής. Αυτό επιτυγχάνεται με την υιοθέτηση της στρατηγικής αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης (sustainable development). Με αυτή τη στρατηγική μπορούν να προσδιοριστούν τα όρια ανάπτυξης κάθε περιφέρειας σε σχέση με τον κύκλο ζωής του τουριστικού προορισμού (Λαγός 1996 β:219).

Συνεπώς, ο τουρισμός ως παράγοντας περιφερειακής ανάπτυξης αξιολογείται θετικά μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις. Κι αυτό γιατί έχει "εν δυνάμει" την οικονομική δυνατότητα που μπορεί να συμβάλλει θετικά στο νέο "αναπτυξιακό γίγνεσθαι". Όμως, δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως κύρια στρατηγική ανάπτυξης μιας περιφέρειας γιατί η "μονοκαλλιέργεια" αυτού μπορεί να προκαλέσει αρνητικές επιπτώσεις σε περίπτωση αλλαγής των συνθηκών τουριστικής ζήτησης. Γι' αυτό και προτείνεται ο τουρισμός να αναπτύσσεται συμπληρωματικά με τις άλλες παραγωγικές δραστηριότητες της περιφέρειας και να συνδέεται οργανικά με την εσωτερική διαδικασία ανάπτυξης της στα πλαίσια της συνολικής οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Για να επιτευχθεί αυτό απαιτείται όπως η στρατηγική της περιφερειακής τουριστικής ανάπτυξης λάβει υπόψη της τις νέες εξελίξεις που συντελούνται στην παγκόσμια τουριστική αγορά, τις τοπικές ιδιαιτερότητες και την αειφορικότητα των τουριστικών πόρων που αποτελούν βασικά στοιχεία / παράγοντες που συγκροτούν τη νέα ενδογενή μορφή τουριστικής ανάπτυξης.

Σημειώσεις

1. Παρά τη γενικά καλή στατιστική εικόνα του ελληνικού τουρισμού τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία μεταστροφή στη μακροχρόνια τάση μεταξύ του μέσου ετήσιου ρυθμού αύξησης των τουριστών και του αντίστοιχου των συναλλαγματικών εσόδων. Η αντίφαση στηρίζεται στη στατιστικά τεκμηριωμένη παρατήρηση ότι η αύξηση του συνολικού μεγέθους του τουριστικού συναλλάγματος δε συνοδεύεται και από την αντίστοιχη αύξηση της μέσης κατά κεφαλή δαπάνης σε αποπληθωρισμένες τιμές, αντίθετα παρουσιάζει τάση μείωσης. Η σχετική εκτίμηση έγινε σε σταθερές τιμές έτους 1980 (Λαγός 1995:139). Συνεπώς η συμβολή του τουρισμού στην αντιμετώπιση των προβλημάτων του ισοζυγίου πληρωμών αντί να αυξάνεται μειώνεται. Αυτό αποτελεί ένδειξη του χαμηλού εισοδηματικού ελάττους των τουριστών και κυρίως της συναλλαγματικής πολιτικής της σκληρής δραχμής που ακολουθείται τα τελευταία χρόνια. Ανάλογες στατιστικές εκτιμήσεις και συμπεράσματα εξάγει και ο κα-

θηγιτής κ. Μ. Δρεττάκης στο ΕΞΠΡΕΣ της 18-12-96 όπου εκτιμά ότι το κατά κεφαλή ταξιδιωτικό σπινάλλαγμα σε δολάρια αυξήθηκε ελάχιστα, ενώ σε σταθερές τιμές του 1988 μειώθηκε.

2. Η συμβολή της τουριστικής δραστηριότητας στη δημιουργία ενκαυριών απασχόλησης ανέρχεται στο 6,43% της συνολικής απασχόλησης. Αυτό για το έτος 1995 εκτιμάται σε 272 χιλ. άτομα περίπου (Λυγός 1996:302). Αντίστοιχα, η απασχόληση στον τουρισμό της Ισπανίας είναι 9,35% και της Πορτογαλίας ανέρχεται σε 8,6% ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης.

3. Σύμφωνα με εκτιμήσεις (Ζαχαράτος 1988:81) η τουριστική κατανάλωση στην Ελλάδα προκαλεί άμεση ζήτηση στο 60% των κλάδων παραγωγής της ελληνικής οικονομίας.

4. Η πρόσφατη (15-3-1998) υποτίμηση του εθνικού μας νομίσματος κατά 14% για να εισαχθεί στο Μηχανισμό Συναλλάγματικών Ισοτιμιών της Ευρώπης (ERM) αναμένεται να έχει ευνοϊκές επιπτώσεις στον τουρισμό και ιδιαίτερα στις τουριστικές επιχειρήσεις που έχουν υπογράψει "τουριστικά πακέτα"-συνμβόλαια σε ξένο συνάλλαγμα με τους οργανωτές τουριστικών ταξιδιών *tours operators*. Ακόμα το ελληνικό τουριστικό προϊόν θα γίνει περισσότερο ελκυστικό στους αλλοδαπούς τουρίστες και ανταγωνιστικό και θα συμβάλλει θετικά στο Ισοζύγιο Εξωτερικών Πληρωμών.

5. Εκτιμάται ότι ο μαζικά οργανωμένος τουρισμός θα εξακολουθήσει να είναι κυρίαρχο πρότυπο ανάπτυξης και τα προσεχή χρόνια για πολλές περιφέρειες αναπτυσσόμενων χωρών στα πλαίσια της συνεχιζόμενης παγκοσμιοποίησης και θα εξακολουθήσει να δημιουργεί μικρού εύρους οικονομίες κλίμακας μέσω των ταξιδιωτικών γραφείων και των ειδικών τουριστικών αγορών (*niche markets*) (Lumsdon: 1997:279).

Βιβλιογραφία

- Alexandrakis, N., (1975): "*Tourism as a Leading Sector in Economic Development: A Case Study of Greece*". Ph. D. University of Kentucky.
- Amin, S. (1976): "*Unequal Development*". Harvester Press.
- Baran, P., (1957): "*The Political economy of Growth*". Monthly Review Press.
- Βαρθαρέσος, (1997): "*Τουρισμός: Οικονομικές προσεγγίσεις*". Εκδόσεις Προπομπός.
- Crouch & Shaw, (1993): "*International Tourism Demand: A Meta-Analytical Integration of Research Finding*" in "*Choice and Demand in Tourism*". Johnson and B. Thomas (Eds), Mansell.
- De Kadt, Em., (1979): "*Tourism: Passport to Development. Perspectives on the Social and Culture Effects in Developing Countries*". Oxford University Press, New York.
- Diamond, J., (1977): "*Tourism's Role in Economic Development: A Case Re-examined*". *Economic and Culture Change*, 25, pp. 539-53.
- Δρεττάκης, Εμ., (1996): "*Πόσοι τουρίστες έρχονται και τι ποσά αφήνουν*". Άρθρο στην εφημερίδα ΕΞΠΡΕΣ της 18-12-96.
- Εμμανουήλ, Αργ. (1980): "*Η Άνιση Ανταλλαγή*". Εκδόσεις Παπαζήση.
- Fayos-Sola, E., (1996): "*Tourism Policy: a midsummer night's dream?*". *Tourism Management*, Elsevier Science, 17 (6), 405-12.
- Frank, E Basil., Inc. (1964): "*Κρήτη. Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξεως*". Τόμοι Α, Β, Γ, Δ. Αθήνα.

- Frank, A. G., (1973): *"Capitalism and Underdevelopment in Latin America"*. Harmondsworth: Penguin.
- Φωτόπουλος, Τ. (1985): *"Εξαρτημένη Ανάπτυξη: η Ελληνική Περίπτωση"*. Εκδόσεις Εξάντας.
- Ζαχαράτος, Γ., (1986): *"Τουριστική Κατανάλωση"*. ΚΕΠΕ.
- Ζαχαράτος, Γ., (1988): *"Τα προβλήματα και οι προοπτικές του Τουρισμού στην Ελλάδα"*. *"Η Ελλάδα προς το 2000. Πολιτική και Κοινωνία. Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις"*. Εκδόσεις Παπαζήση. Αθήνα.
- Ηγουμενάκης, Ν., (1992): *"Τουριστική Οικονομία"* Τόμος Β. Εκδόσεις Interbooks.
- Κατοχιανού, Δ., (1995): *"Οικονομική και χωροταξική ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα: Μια πρώτη εικόνα"* Σύγχρονα Θέματα. Τεύχος 15, σελ. 62-71.
- Κογκώσης, Χ. Παιπαρίδης, Α., (1995) *"Φέρουσα Ικανότητα : Καταλύτης διαμόρφωσης αρμονικών σχέσεων τουρισμού και περιβάλλοντος"* Τεχνικά Χρονικά. Τεύχος 5/1995.
- Komilis, P., (1994): *"Tourism and Sustainable Regional Development, in Av. Seaton et al. (editors), Tourism: The State of Art"*. Chichester Wiley, p.p.50-73.
- Κουζέλης, Α., (1997): *"Επιπτώσεις της Συναλλαγματικής Πολιτικής στις Πρόσφατες Επιδόσεις του Τουριστικού Τομέα"*. Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (Ι.Τ.Ε.Π.).
- Λαγός, Δ., (1995): *"Οι Οικονομικές Επιπτώσεις της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης στον Ελληνικό Τουρισμό"*. Περιοδικό ΤΟΠΟΣ, τεύχος 9/1995 σελ.121-146.
- Λαγός, Δ., (1996): α *"Οι Οικονομικές Επιπτώσεις του Τουρισμού στην Περιφερειακή Ανάπτυξη"*. Διδ. Διατριβή.
- Λαγός, Δ., (1996): β *"Τουριστική Ανάπτυξη και Δομημένο Περιβάλλον"*. Εισήγηση που περιλαμβάνεται στα Πρακτικά του Συνεδρίου *"Περιφερειακή Ανάπτυξη Χωροταξία και Περιβάλλον στο πλαίσιο της Ενωμένης Ευρώπης"*. Τόμος ΙΙΙ σελ. 214-227. Έκδοση Συνδέσμου Ελλήνων Περιφερειολόγων (ΣΕΠ) και Επιθεώρησης Αστικών και Περιφερειακών Μελετών (ΤΟΠΟΣ). Αθήνα.
- Λουκίσσας, Φιλ., (1981): *"Κοινωνικοοικονομικές Επιπτώσεις της Τουριστικής Ανάπτυξης στα Ελληνικά Νησιά"*. ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ τόμος ΙΑ.
- Loukissas, Phillipas (1977): *"The Impact of Tourism on Regional Development: A Comparative Analysis of the Greek Islands."* PHD. Cornell University, New York.
- Lumsdon, Les (1997): *"Tourism Marketing"* International Thomson Business Press. London.
- Mathieson, AL. and Wall, G., (1982): *"Tourism: Economic, Physical and Social Impacts"*. Longman, England
- Mill, R. and Morrison, Al., (1985) *"The Tourism System: An Introductory Text"*. Prentice-Hall, International Editions. New Jersey.
- Mullins, P., (1991) *"Tourism Urbanization"*. *International Journal of Urban and Regional Research*. Vol. 15. No. 3.
- Μυλωνάς, Α., (1995): *"Τουρισμός: Τάσεις και Προοπτικές"* στο *"2004. Η Ελληνική οικονομία στο Κατώφλι του 21^{ου} αιώνα"*. Ιονική Τράπεζα.
- Myrdal, G. (1957): *"Economic Theory and Underdevelopment Region."* Methuen:

London.

O' Hagan J. W. and Harrison M.G. (1984): "Market Shares of US Tourist Expenditure in Europe: An Econometric Analysis" *Applied Economics*. Vol. 16 pp. 919-31.

Παπαδόπουλος, Α., (1964): "Επιδράσεις της Τουριστικής Δαπάνης επί των κυριότερων Οικονομικών Μεγεθών" *Επιθεώρηση Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών*. Τεύχη 3-4.

Petroux, F. (1955): "Note sur la notion de Pole de Croissance". *Economie Appliquee*. 7.

Peters, M. (1969): "International Tourism: The Economics and Development of the International Tourist Trade". Hutchinson, London.

Syriopoulos, T. and Sinclair, T., (1993): "An Econometric Study of Tourism Demand: The AIDS Model of U.S and European Tourism in Mediterranean Countries."

Suits, D., (1965): "An Econometrical Model of the Greek Economy" C.P.E.R. Athens.

Τσάρτας, Π., (1991): "Κοινωνικές και Οικονομικές Επιπτώσεις της Τουριστικής Ανάπτυξης στο Νομό Κυκλάδων και Ιδιαίτερα στα Νησιά Ιος και Σέριφος κατά την Περίοδο 1950-1980". Ε.Κ.Κ.Ε.

Τσάρτας, Π., (1991): "Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης: Τουρισμός και Αγροτική Πολυδραστηριότητα". ΕΚΚΕ.

Turner, L. and Ash, J., (1975): "The Golden Hordes: International Tourism and the Pleasure Periphery". Constable London.

Young, G., (1973): "Tourism: Blessing or Blight?". Penguin: Harmondsworth.

Weiller, B. And Hall, L. M., (1992): "Special Interest Tourism". Bellhaven Press. London.

Williams, A. And Shaw, G., (1991): "Tourism and Economic Development: Western European Experiences." 2nd edition, Bellhaven Press.

Woodcock, K and France, L., (1994): "Development Theory Applied to Tourism in Jamaica" In "Tourism, the State of the Art" (eds A.V. Seaton et. al.) John Wiley and Sons Ltd, Chichester